

2. Twentsch-Taalige en andere taalkundige aantekeningen (periode 1846-1859) van de in Neede geboren G.H. te Velthuis, toen schoolmeester in Azelo bij Borne.

Dit in Twente tot voor kort nog onbekende aantekenboek trof ik tot mijn verbazing aan in de collectie van het Meertens Instituut in Amsterdam. Bij navraag bleek het jarenlang gewoon in de boekenkast op de werkkamer van Meertens zelf te hebben gestaan. Hoe het daar terecht kwam, was niet meer na te gaan.

De 1048 genummerde notities van Te Velthuis, die nu een schat aan oude woorden aan de vergetelheid onttrekken, kwamen tot stand gedurende een periode van veertien jaar. Dit tijdsverloop geeft, behalve in het plaatselijke taaleigen van het midden van de negentiende eeuw, inzicht in de werkwijze en de taalkundige aspiraties van de maker. Hier en daar blijkt hij uit gedrukte teksten van Twentse tijdgenoten te citeren, zoals uit het gedicht *Fier* van collega-verzamelaar en vakgenoot J.H. Behrns. Dit houdt in, dat niet alles uit de monden van inwoners van Borne en omgeving is opgetekend. Denkbaar is ook, dat Te Velthuis één en ander uit zijn geboorteplaats Neede heeft meegenomen, maar hij vermeldt dit nergens.

Naast alle dialectwoorden en -uitdrukkingen krijgen we ook allerlei, soms nogal gezochte, etymologische verklaringen waarvan niet duidelijk is van wie ze afkomstig zijn, zoals

833. boef - die alles behoeft.

Daar staat tegenover dat Te Velthuis voor die tijd ook hele zinnige dingen over taal zei (of nazei):

943. Oude taalvormen blijven het langst en het zuiverst in het dialect bewaard, en:

956. De zuivere uitspraak van het Twentsch wordt door een vreemdeling nooit geleerd.

Uniek is dat hij ook zijn jonge kinderen laat spreken, in Twentismen nog wel: Christiaan (3) met *het 'buuksken' heeft honger*, Joan (3) met *'inbuiten'* (Tw. *an-* en *inbeuten* = vuur maken) en zijn oudste Willem met *de rogge 'siest'* (Tw. *jeesten* = gisten). Valt hier niet uit af te leiden dat er thuis aan tafel 'Nederlands' werd gesproken? Zoals van een schoolmeester in die dagen mocht worden verwacht?

Te Velthuis is net als Behrns in zijn lijst niet erg scheutig met vertalingen, zodat we ook hier diverse woorden tegenkomen waarvan we de betekenis misschien wel nooit meer zullen kennen: *achteroetvretn, bake, doodstuver, gelnöst, handlichtig, handvleugelig, inpressig, klodderbuis, knöllerig, koffietulle, motholle, scholkroed, verlabzakn* en *verloeschen*. Ik zal zegn: retterroemet!

Hierboven een hoekje uit het aantekenboek van G.H. te Velthuis met een misschien wel eeuwenoud Twents vingerring. Want wat is een 'larp' en waarom is de wijsvinger een 'weenlapper'?

Tweede scherm

Voor wie meer wil weten: de meeste dialectwoorden uit de hiervoor besproken handschriften zijn te vinden in het gratis te downloaden Dialecticon Twents, door trefwoorden te zoeken uit bron WTD of TTA onder het kopje Afgeleide.

In de volgende aflevering van deze rubriek komen nieuwe taalvondsten uit de twintigste eeuw aan de orde.

Overzicht van alle tot nu toe gepubliceerde Twentse woordenboeken en -lijsten.

1. *Register van woorden* (1782) door J.A. de Chalmot achterin de tweede druk van het *Landrecht van Auerissel* (1559) van de in Oldenzaal opgegroeide, Ootmarsumse advocaat Melchior Winhoff (zie Inschrien 2009-3). Deze lijst, die diverse als Twents herkenbare woorden bevat, is evenals de oorspronkelijke teksten nooit taalkundig onderzocht.
2. *Het Dumberhandschrift* (1952) door H.L. Bezoen met o.a. Twentse woordverklaringen van rond 1780 door Herman Scholten uit Haaksbergen. Later aangevuld met *Overijssels van het einde der achttiende eeuw* (1953) in de Driemaandelijkse Bladen naar het werk van A.C. de Malnoë uit dezelfde periode.
3. *Woordenboekje van het Overijsselsch* (1835) van J.H. Halbertsma met een flink aantal als Twents aangeduide woorden in de Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren.
4. *Overijsselsche en Twentsche woorden en uitdrukkingen* (1839) van J. Helderma uit Oldenzaal, idem.
5. *Overijsselsch taaleigen* (1856-1861) van T.H. Buser in vier lange afleveringen in de tijdschriften Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn (1856-1857) en De Taalgids (1861). Totaal 148 bladzijden bedoeld als aanvulling op het woordenboekje van Halbertsma, met veel Zwols taaleigen. Een deel van de woorden kan ook als Twents worden aangemerkt.
6. *Eigenaardigheden van het Twentsche dialect* (1968) naar een handschrift van de in 1871 overleden Anthony Ballot met een kleine 600 woorden uit Hengelo en omgeving.
7. *Twentsche woorden, Overijsselsch dialect en Uit Twenthe* (1878-1880) van schoolmeester W.J.C. van Wijngaarden met vooral Rijssens idioom in het onderwijsblad *Noord en Zuid*.
8. *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect* (1895) van J.H. Gallée met Twentse bijdragen van Lasonder en Hattink uit resp. Enschede en Almelo, en latere aanvullingen in de Driemaandelijkse Bladen. In de Achterhoekse heruitgave *Woordenverzameling van Gallée* (1981) door Schaars en Agelink zijn alle Twentse varianten weggelaten.
9. *Taal en volk van Twente* (1947) van H.L. Bezoen met verschillende lijsten typisch Twentse woorden. Dit is hét standaardwerk over de Twentse taal.
10. *Twents-Achterhoeks woordenboek* (1948) van G.H. Wanink met veel idioom uit Kerspel Goor, de buurtschap van zijn geboorte.
11. *Midden-Twentse Woordenlijst* (1956-1959) van J.W.M. Gigengack in 26 afleveringen (letter A-S) in zijn eigen tijdschrift Twènterlaand en -leu en -sproake.
12. *Woordenboek Rijssens dialect* (1959) en de veel uitgebreidere woordenboeken *Nederlands Twents* (1979) en *Twents Nederlands* (1983) van K.D. Schönfeld Wichers.
13. *Twents Weurdenbook* (1960-1961) van G.B. Vloedveld en J.W.M. Gigengack in extra nummers van *Twenteland en leu en sproake*. Door het overlijden van Vloedveld kwamen ze niet verder dan het trefwoord 'aompiep'. Het ruwe materiaal voor de rest is in handschrift overgeleverd.
14. *Twents Abecedarium* (1963-1965) van Joh. Buursink in minstens 349 afleveringen in de Twentsche Courant. Met de maar liefst 1424 afleveringen van zijn *Regiobrievenbus* (1970-1986) vormen deze een schat aan Twents taaleigen, die weer toegankelijk wordt voor het grote publiek als de voorgenomen digitalisering van alle Twentse kranten tot een goed einde wordt gebracht.
15. *Woordenboek van het Vriezenveens* (1969) van H. Entjes, deels gebaseerd op het werk van dorpsdokter L. Jonker.
16. *Twentse woorden en gezegden* (1979) van J.W.M. Gigengack.
17. *Twents in woord en gebruik* (1979) van G.J.H. Dijkhuis met 24.000 trefwoorden. Herziene en uitgebreide derde druk in 1991.
18. *Taal van Haaksbergen* (1994) van Dinand Dijkhuis.
19. *De gesprökn sprook van Geester* (1995) en aanvullende versies van J.A. Kottink.
20. *Het A-B-C van Pouwels' Gait* (1996) met materiaal van G.H. Pouwels uit Reutum onder redactie van D. Taat.
21. *Dialexicon Twents* (1998), digitaal woordenboek van Goaitsen van der Vliet. Windows-versie in 2003. Wordt nog steeds verbeterd en aangevuld. In 2015 bedroeg het aantal Twentse trefwoorden ruim 55.000. De uitgebreide versie is sinds 2011 gratis te gebruiken.
22. *Zo zäggen wie dät op 't Vjenne* (1998) van Wim Post (Vriezenveen).
23. *Vjenneproot* (2000) van Dieks Niphuis, Herman Jansen, Wim Post e.a. Grotendeels Nederlands-Vriezenveens.
24. Twee delen *Wat (nog) niet in Dijkhuis staat* (2001 en 2008) van A.L. Hottenhuis, gebaseerd op

diens gelijknamige rubriek in De Twentsche Courant Tubantia (1986-2008).

25. *Twents zakwoordenboek* (2004) van Elschot en Entjes. Voegt weinig toe aan bestaande lijsten.

26. *Woordenboek Twents Nederlands en Woordenboek Nederlands Twents* (2011) van Goaitsen van der Vliet met ruim 50.000 Twentse woorden.

Mocht aan deze lijst nog iets ontbreken, dan horen we dat graag bij de Twentse Taalbank.

Sinds de eerste publicatie zijn de nummers 5 en 23 ingevoegd.